

Dumitru VL DUȚ
(Universitatea „Tibiscus”,
Timi oara)

**O carte reprezentativ a lui
G.I. Toh neanu: *Cuvinte române ti***

Abstract: (A Representative Book by G.I. Toh neanu: *Cuvinte române ti* - „Romanian Words”) Following a number of books on the stylistics of the Romanian literary classics (Eminescu, Creang , Sadoveanu), on versification, G.I. Toh neanu publishes in 1968 a representative work when it comes to his interests, *Cuvinte române ti*. This unparalleled book written by this Timi oara-based researcher of the world of words, which I will analyse, represents a real contribution when it comes to underlining the distinctive features of the Romanian spirituality and to the multiple investigation of language. Obviously the book is in the first place of a lexicological nature, of „the science of words”, therefore of language, however it is vitally infused with the theory of literary creation, as well as the history of culture. In this way, words are but a pretext for establishing the broadest possible connections, searched for in ordinary language, in science, in culture and particularly in literature by using methods different from those strictly pertaining to lexicography.

Keywords: G.I. Toh neanu, *Romanian Words*, stylistics, lexicology, literature

Rezumat: Dup mai multe c r i de stilistic despre clasici ai literaturii române (Eminescu, Creang , Sadoveanu), de versifica ie, G.I. Toh neanu publica în 1986 o lucrare reprezentativ pentru preocup rile sale, *Cuvinte române ti*. Cercet tor inimitabil al lumii cuvintelor, cartea autorului timișorean, pe care o analizez, reprezintă o contribuție la relevarea tr s turilor distinctive ale spirtualit ții românești prin investigațiile multiple asupra limbii. Cartea este, desigur, în primul rând una de lexicologie, de „știință a cuvintelor”, a limbii așadar, însă cu infuzia vitală a teoriei și creației literare, ca și a istoriei culturii. În felul acesta, cuvintele constituie un pretext pentru conexiunile cele mai largi posibile, c utate în limbajul obi nuit, în tiin , în cultur i cu deosebire în literatur , prin metode diferite de cele strict lexicografice.

Cuvinte-cheie: G.I. Toh neanu, *Cuvinte române ti*, stilistic , lexicologie, literatur

În 1986, dup mai multe lucr ri de stilistic despre clasici ai literaturii române (Eminescu, Creang , Sadoveanu), de versifica ie, G.I. Toh neanu publica o carte reprezentativ pentru preocup rile sale, i anume analiza inimitabil a cuvintelor, prin care descria via a acestora, c utate în limbajul obi nuit, în tiin , în cultur i cu deosebire în literatur , prin metode diferite de cele strict lexicografice. Cartea se intitula simplu: *Cuvinte române ti* i ap rea la editura timi orea Facla, fiind una din cele mai a teptate de la G.I. Toh neanu care de mai mult timp dovedea aplecare particular pentru comportamentul special al vocabulelor. Cu zece ani înainte, autorul inaugura de altfel, prin *O seam de cuvinte române ti* acest tip de cercetare prin analiza a 73 de cuvinte rânduite alfabetic, cele mai multe apar inând fondului comun, la care se ad ugau o seam de neologisme precum *candid, concis, iluzie, a lansa, nav , a saluta, text, vers* .a. i aici tratarea cuvintelor nu era în maniera strict lexicografic , ci fragmentar , cu asocieri ingenioase i cu avantajul nu prea frecvent printre lingvi ti al aderen ei la cititor printr-o continu implicare subiacent în text i o continu meandrare a demonstra iei, ceea ce nu însemna o abandonare a firului interpretativ central.

Ascultorii cursurilor de lexicologie, de stilistic și poetic din amfiteatrele Facultății de Filologie de atunci din Timișoara, cititorii revistelor de specialitate, ai presei literare și culturale, slujitorii colii aveau prin *Cuvinte române ti* din 1986, după cartea amintită din 1976, o lucrare mai „sistemată”, unde cuvintele-articol, ordonate potrivit criteriului alfabetic, erau distribuite în cinci secțiuni: *Cuvinte vechi, primare, Derivate și compuse, Neologisme, Dublete, Nume proprii*. Cartea a avut un mare succes la critică, spre deosebire de cea anterioară amintită, remarcată mai puțin, între alții de Șerban Cioculescu.¹

De maniera strict dicționară reascădea doar succesiunea alfabetică a cuvintelor în interiorul compartimentelor amintite, ceea ce în rest eseismul filologic imprimă o liberă dicționară a ideilor, rezultatul fiind o lucrare fără trimiteri de subsol și aparat critic. Cartea era, desigur, în primul rând una de lexicologie, de „tiință a cuvintelor”, a limbii a adară, înscă cu infuzia vitală a teoriei și creației literare, ca și a istoriei culturii. Erau folosite, prin urmare, cele mai autorizate dicționare precum și sintezele lingvisticii românești ca principale instrumente de lucru, înscă palpabilul cuvintelor era identificat în primul rând în marea noastră poezie (I. Budai-Deleanu, Eminescu, Blaga, Arghezi, Pillat, Labi etc.), ca și în proza apropiată prin limbaj de spiritul poetic, îndeosebi cea a lui Sadoveanu. Din capul locului eram avertizați în *Cuvântul înainte* asupra alianței fertile între știința limbii, pe de o parte, și aceea a literaturii și creației literare pe de altă, unde cuvântul este mântuit de precaritatea univocității sensului.

Au ilustrat concepția – cum este știut – lingviști și stilisticieni de prestigiu: Vossler, Spitzer, Tudor Vianu, Dámaso Alonso, ultimul chiar văzând în stilistică unica știință posibilă a literaturii. În sprijinul părții sale referitoare la studiul serios al limbii prin apelul la cunoșterea literaturii G.I. Toh neanu invocă reprezentanți de seamă ai lingvisticii românești: Hasdeu, Sextil Pușcariu, academicienii Iorgu Iordan, Al. Rosetti și Al. Graur, după cum salutăm cu satisfacție publicarea în ultimul timp a unor importante lucrări de lexicologie semnate de Stelian Dumitrescu cel, Gh. Giuglea și Vasile Arvinte. Cartea autorului timișorean este, din aceste motive, și o contribuție la relevarea trăsăturilor distinctive ale spiritualității românești prin investigațiile multiple asupra limbii, ca „expresia cea mai directă a caracterului național (...), prima pecete a spiritului uman pe lumea care îl înconjoară”, cum aprecia eseistul spaniol Salvador de Madariaga într-o celebră lucrare (*Englez, francez, spaniol*) privind caracterele particulare ale popoarelor.

Continuând modalitatea anterioară a abordării, autorul ne previne că a intenționat să ofere „unui număr cât mai mare de cititori – în primul rând: slujitorii ai colii – o carte nu numai convingătoare, ci, dacă este puțină și agreabilă” (p. 5).

Spre a fi, a adară, agreabilă, cuvintele-articol nu sunt alese nici ele la întâmplare, ci – așa cum s-a mai observat – constituie doar un pretext pentru conexiunile cele mai largi posibile. *Nier (=cor bier)*, de pildă, îl impresionează pentru poeticitatea lui prin excelență, *mehenghi* pentru destinul semantic întortocheat, *luoare* pentru frumusețea arhaică păstrată de creatorii de excepție (I. Budai-Deleanu, Sadoveanu, Coșbuc), *mlad* pentru eufonia poetică

¹ Cf. despre receptarea volumului *Cuvinte române ti*: Nicolae Manolescu, *Povestiri despre cuvinte*, în „România literară”, 1986, nr. 25; Al. Graur, *Cuvinte române ti*, în „România literară”, 1987, nr. 24; Alexandru Ruja, *Cuvinte române ti* în „Familia”, 1987, nr. 8; Ștefan Badea, *Cuvinte române ti*, în „România literară”, 1986, nr. 21; Livius Petru Bercea, *Însemne ale spiritualității românești (Cuvinte române ti)*, în „Orizont”, 1986, nr. 20; Eugen Todorean, *Dincolo de sensuri*, în „Orizont”, 1986, nr. 30.

deosebit evidențiată de poeți, *mreaj* pentru productivitatea și capacitatea de angajare poetic, *u ure* pentru rezonanța regională și resursele expresive, *fragranță* pentru natura livresc și unicitatea utilizării contextuale la G. C. Ionescu etc.

Odată investite, cuvintele sunt auscultate și străbătute în multiple direcții. Ar fi în primul rând o printr-o trundere în straturile originare spre trunchiul comun al tuturor limbilor romanice, latina „în stare să depună mărțuria cea mai completă, mai autorizată, mai convingătoare, despre bogăția, varietatea, suplețea; despre disponibilitățile de înmădiere semantică și nuanțarea expresivă ale cuvântului românesc” (p. 6). Comportamentul asemănător al acestora în limbile romanice ca rod al aceleiași familii lingvistice ori, dimpotrivă, diferit, ca rezultat al imprimării geniului național este apoi, deopotrivă relevant. Această urmărire în stratul istoric este profitabilă pentru evidențierea disponibilităților stilistice în contextul limbii române contemporane, modalitate prin care G.I. Toh neanu nu se „aliniază” unor orientări care înlocuiesc diacronicul prin sincron. Există apoi investigații în latura regională, în aceea a vorbirii comune și, mai ales, cum deja am anticipat, în aceea a poeticității cuvintelor.

Este impropriu rezumarea aici a fiecărui articol al cărții. Venim însă în sprijinul celor formulate anterior prin câteva exemplificări din fiecare capitol.

În *Cuvinte vechi, primare*, autorul nu-și propune, bunăoară, stabilirea unor etimologii mai mult sau mai puțin dificiltoase, ci un excurs în semantismul și asocierile poetice ale cuvintelor. El se sprijină însă pe un abundent recurs la tehnica citatului din marea lirică sau proză românească. Astfel, despre *aprilie* sau *april* ne arată la început că „este luna marilor speranțe de reîmplinire a firii, anotimpul *sevelor* pe care le vedem în cântecul poeziei” (p. 14), pentru ca apoi să ni se prezinte etimonul latinesc și etimologia populară printr-o bogată ilustrare din gramaticile și literatura Romei. Adevărata voluptate este însă încercat în considerațiile stilistice asupra variantei fonetice *april* „pentru virtuțile și disponibilitățile de angajare poetică ale sunetelor și complexelor sonore” (p. 15) în lirica românească: Eminescu, Emil Botta, Coșbuc, Ion Pillat, George Murnu.

Considerațiile despre *baltag* privesc semnificațiile mitologice ale termenului desprinse din incursiunile în literatura românească (Blaga, Sadoveanu îndeosebi, Eminescu), precum și conotațiile sale poetice.

Brânc, aflat în latinescul *branca* (=lab), cu o circulație bogată în literatura veche și premodernă (Cantemir, Budai-Deleanu), este viu în varianta regională diminutivă, ca și în expresii idiomatice: *pe brânci*, *a cădea în brânci*, întâlnite fie în vorbirea populară, fie în cea literară, în mediul conservator al frazeologismelor. Textul sadovenian „l-am brâncit în bulboana Moldovei”, conținând forma neprefixată *a brânci*, prilejuiește lui G.I. Toh neanu frumoase comentarii stilistice legate de organizarea ritmică ori eufonică a enunțului. *Bunget*, cuvânt din fondul autohton al românei, oferă autorului considerații de stilistică a sinonimiei. Ele se sprijină pe bogate exemplificări din opere literare: *Gorunul* lui Lucian Blaga, *Nicoară Potcoavă* al lui Sadoveanu, *Mistrețul cu colți de argint* al lui Doina etc. *Copil*, probabil tot de origine preromană, este comentat în aspectul disponibilităților sale poetico-stilistice, al valorilor semantice, frazeologice și al derivatelor, cu bogate exemplificări din Eminescu, Arghezi, Coșbuc. În cazul lui *fagure* efortul analitic se îndreaptă spre examinarea carierei unei imagini lirice. Articolul se deschide, în consecință, prin citarea cunoscutei comparații eminesciene din *Epigonii* („Vedem poeți ce-au scris o limbă ca un fagure de miere”), reperat însă, spre o mai sigură individualizare și în literatura populară ori în cea cultă veche (*Biblia de la București*) sau modernă (Arghezi, G. C. Ionescu). Analiza gravitează de aceea în jurul

desprinderii semnificației poetice într-un comentariu pe care nu-l putem eluda: „Prilejuind reprezentarea material a ideii de «efort colectiv» – în plan orizontal și vertical – *fagurele* stârnete, deopotrivă, pe aceea de «organizare», de «armonie», de «desvârșire». Într-adevăr, prin implicațiile ei «geometrice», imaginea fagurelui trimite direct și imediat către ideea de structurare, de articulare lăuntrică, de o coerență, într-un cuvânt, către conceptul de sistem, pe care se reazem însuși edificiul lingvisticii moderne de la Saussure încoace.” (p. 30).

Periplul prin lumea cuvintelor include în afara celor semnalate frumuseți precum: *geană*, *obraz*, *ficat*, *mușcat* etc. *Geană* este aflat într-un etimon latinesc popular neatestat, *genna* (cu pluralul *gennae*, *gennarum*), desemnând mai întâi „obraji”, iar apoi „pleoapele”. Din referirile la versiunile eminesciene stilisticianul desprinde imagini ale tandreței și delicateții iubirii, ca și ale trezirii, iar din cele la proza lui Sadoveanu motive ale crepuscularului ori auroralului. Articolul se continuă cu referiri la participiile finite verbe precum *genat*, *sprâncenat*, *codat*, *colțat*, *gușcat*, *buzat* construite potrivit aceluiași mecanism gramatical. În cazul lui *obraz*, pornind de la termenii care denumesc părțile ale corpului omenesc, comentariul urmărește valorile contextuale și nuanțele semantice, cu atenție asupra manierei în care „în angrenaje contextuale diferite aceste cuvinte își modifică sensul cu o remarcabil înlesnire, dobândind și alte valori și nuanțe, mai cu seamă figurative” (p. 59). Ele sunt depistate în metaforele lingvistice din vorbirea de toate zilele dar și ca imagini în literatura cultă (Eminescu, Sadoveanu, Agârbiceanu, Călinescu). Prin sinecdoxa „pars pro toto”, *obraz* ajunge să exprime noțiuni privitoare la stratificarea socială așa cum le pune în evidență mai ales Sadoveanu în proza de inspirație istorică. În situația lui *ficat* autorul își deplasează centrul de interes asupra etimologiei pentru ca, de aici plecând, să întreprind incursiuni în domeniul artei culinare latine sau al celei contemporane. Cuvântul este străbătut în aria regională, în sfera lingvistică a sinonimiei (*mai*, în nordul țării) și, în continuare, în aceea a bogatei omonimii. *Mușcat* se dovedește un cuvânt ciudat, interesant. Înseamnă „frumos” și aparține vechiului fond latin al limbii noastre, provenind dintr-o formă participială neatestată, *frumușcat*, care și-a pierdut silaba inițială (*fru-*). Cu acest sens circulă în dialectul aromân, unde *Frumos* este numit *mușcat* sau *mușcatlor*. În dialectul dacoromân el se mai păstrează încă în onomastic (*Mușcat*, *Mușcatini*, *Mușcatescu*) și, într-o formă diminuată, în numele plantei medicinale, numite *mușcat*, reprezentând un diminutiv neobăit (*frumușca*).

În capitolul *Derivate și compuse*, în care sunt puse în evidență creații rare ale limbii române, cele două perspective, lingvistică și literatură, se conjugă din nou, o pondere mai accentuată deținând însă prima. Luând ca pretext expresia ironică din *Țiganiada* lui Budai-Deleanu „coapta la cap bătrâne” autorul relevă productivitatea poetică a unor substantive colective formate cu prefixele *-ime* și *-et*.

În legătură cu *citeț*, derivat cu valoare pasivă azi, G.I. Tohneanu se referă la „Surprinzător este faptul că sensul actual contrazice una din valorile fundamentale ale sufixului, care formează, îndeobște, «nomen agentis», adică «numele ființei», intrând în sinonimie afixală cu *-tor*, dar și cu alte sufixe (*-ar*, *-giu* etc.): *drumeț*, *glumeț*, *îndrăzneț*. Iată însă că, în limba de odinioară și la scriitorii moderni cărora textele vechi le sunt familiare, *citeț* este sinonim cu «lăuntric» (p. 25). Afirmarea se sprijină pe exemplificări din opera lui Agârbiceanu, Goga, Arghezi, Sadoveanu. *Țiganiada* lui Budai-Deleanu oferă comentatorului prilejul de a reliefa proliferarea sufixului în derivate expresive: *iube*, *gole*, *mole*, *scârbe*, *vorbe*.

În „articolul” despre *ceri te, vraji te, zari te*, pornindu-se de la exemple din poezia lui Blaga îndeosebi, dar și din aceea a lui George Murnu, se fac diferențieri stilistice ale creațiilor individuale menționate, sprijinite pe interpretări semantice și psiho-stilistice: „*ceri te* – remarcă G.I. Toh neanu – se încadrează și se integrează armonios în viziunea artistică a unui poet care ruia *zare* și *zari*, *cer* și *ceruri* îi sunt prea puțin!... Cuvântul redă, printr-o alcătuire lingvistică inedită și profund originală, adâncimea și necuprinsul bolții, pentru a și intensitatea impresiilor culese cu ochii și a trăirilor sufletești prilejuite de contemplarea ei, din perspectiva poetică a lumii. Valoarea, inițial local-colectivă, a sufixului *-i te* se convertește, așadar, cum am mai spus, într-una intensivă” (p. 93).

Această manieră de abordare se păstrează și în cazul lui *depărtați*, diminutiv adverbial, care, în poezia populară, dobândește o valoare adjectivală. Din punct de vedere afectiv „departele” „a fost umanizat, el nu mai este simțit ca o stihie vrăjmașă” (p. 103).

Discutând despre derivatele cu prefixul *ne-*, G.I. Toh neanu face distincții între antonimie și pseudoantonimie și atrage atenția asupra abuzului de a deriva cu prefixul în discuție. Antonimia devine un mijloc stilistic real în cazul când se evită supralicitarea prefixului privativ.

Neunde, cuvânt atât de bogat în nuanțe, are la Argezi valoare substantivală, fiind un sinonim al lui *abis*, *genune*, dar și adverbial.

În articolul despre *ningu* se atrage atenția asupra unei aparente derivări cu valoare peiorativă. Întrucât acesta desemnează „ninsorea bogată, de lungă durată”, fiind mai aproape ca sens de acțiunea verbală decât de rezultatul ei, el dobândește valori afective, reprezentând „un fel de personificare, destul de ciudat, nu străin însă de spiritul poeziei” (p. 142).

În capitolul *Neologisme* autorul reface destinul cuvintelor împrumutate, circulația acestora prin diferitele culturi, precum și fizionomia lor semantică și stilistică pe teren românesc. Unul din obiectivele centrale în acest punct este surprinderea fenomenului demotivării, a pierderii motivației între etimon și cuvântul cu sensul său împrumutat, în intenția că „Redescoperirea târzie a complicatelor raporturi dintre termenii înrudiți inițial, dar apoi rătăciți, se însoțește adesea cu constatările surprinzătoare, care sporesc interesul față de istoria vocabularului” (p. 184).

În acest capitol se verifică din plin validitatea recursului la metoda istorică (apelul la limba latină) și comparativă (examinarea situației în celelalte limbi romanice). Urmărirea migrației unor elemente dintr-o limbă în alta pe trasee meandrice, dificil de reconstituit, presupune perspectiva integratoare a istoriei culturii, de care exegeții acestora se așteaptă cu mult succes.

Un asemenea cuvânt „rătăcit” este substantivul *azur* avându-și originea în limba persană, trecut în arabă iar apoi în latina medievală și limbile romanice. Ca în atâtea alte situații comentatorul semnaleză destinul acestuia în creațiile individuale, și anume conversiunea substantivului în adjectiv epitetiv în poezia eminesciană. *Condor* a fost carieră „internațională” datorită spaniolei, care l-a preluat însă dintr-o limbă amerindiană, quechua. Cu semnificații simbolice, *condor* este identificat în poezia *Somnul condorului*, aparținând parnasianului Leconte de Lisle, dar și în versul lui Vasile Voiculescu: „Cuvântul e omid când eu îl vreau *condor*”. Acesta îi prilejuiește profesorului G.I. Toh neanu comentariul ce urmează: „Raportul de antonimie parțial, metafora *omid* – *condor* redă lapidar, din perspectiva tragic-lucidă a propriilor «marginii», opoziția ireductibilă dintre

opera, pitic și târâ , pe de o parte, iar, pe de alta, piscul august al expresiei lucide și definitive – condorul! – mereu și arzător râvnit, născut uneori, niciodată atins” (p. 181).

Deși în acest capitol perspectiva lingvistică și istoria culturală primează, metoda stilistică, așa cum deja am anticipat, nu e deloc lăsată în umbră. Începându-și articolul despre *oportun*, de pildă, autorul semnalează că „Stăruie, din punct de vedere, prejudecata că neologismele – în cazul limbii române, împrumuturile, mai ales cele latino-romanice, din ultimele două veacuri – ar fi cuvinte «reci», «neutre» din punct de vedere stilistic, fără încărcătură afectivă, prin urmare, fără vreă rezonanță în coclaurile sufletului. Această prejudecată este alimentată de «opacitatea» neologismelor în comparație cu transparența sinonimelor mai vechi, derivate pe teren românesc și analizate așa cum numai dacă sunt privite din unghi sincron, decât din cel al diacroniei avem surpriza să constat că „nu numai neologismele îndeobște, ci chiar unii termeni tehnici și strict tehnici au fost, la obârșia lor îndepărtată, de obicei latinească, metafore, astăzi tocite, ostenite de «uz»” (p. 206). Ni se demonstrează încă o dată cum apelul la limba latină este singurul în măsura să dea seamă de alcătuirea intimă a cuvintelor.

Prin articolul despre *Iamb*, autorul își circumscrie de asemenea cercetarea într-un domeniu al interdisciplinarității, interesându-se deopotrivă lingvistica, teoria literară, creația însăși.

Cu un articol intitulat *Obsesie*, ni se reconstituie drumul de la concret la abstract, dar și calea inversă, ilustrată în mai puține cazuri: *atenție, simpatie, dragoste*.

În capitolul *Dublete* autorul discută o serie de forme, având în vedere fenomene lingvistice precum: derivarea, contaminarea, compunerea, etimologia populară și frazeologia. Un exemplu tipic de contaminare oferă structura lingvistică a cuvântului popular *buratic*, reprezentând, „în prima lui parte, o adaptare a mai vechiului *broatec* (...) după *bur* «ploaie măruntă și deasă; burni»” (p. 222). În cazul lui *colier* și *acolad*, *nuc* și *nucleu*, *profan* și *fanatic* se rupe legătura între termeni ce au aceleași radicle latinești. Dubletul *sfoară* și *sfară* dovedește confuzia paronimică între două cuvinte între care nu există vreă legătură, situație în care se neglijează date importante referitoare la istoria vocabularului. În capitolul care încheie cartea, *Nume proprii*, stilisticianul glosează asupra unor nume proprii cu semnificații literare și culturale: *Lancrăm, Oltul, Pene, Thule, Zgan*, aducând în sprijin argumente lingvistice, geografice, istorice sau cultural-ideologice. Astfel, în cazul lui *Olt*, plecând de la o sumară situație geografică, se afirmă că „în geografia și în istoria României, Oltul, mai mult decât Siretul și decât Mureșul, mai mult, chiar, decât drumul fără pulbere al Dunării, a devenit un simbol. Căci el – Oltul – ne apropie, ne leagă, ne unește, purtând pe «unda lui măruntă», zi de zi și clip de clip, solia munților și a marelui podiș trans-silvan, către marginea de miazăzi a țării” (p. 251). Semnificațiile simbolice sunt descoperite în operele lui O. Goga și Geo Bogza.

Cartea este prin toate acestea o demonstrație convingătoare despre modul în care din lexicologie se poate face, după expresia călinesciană, „tiință inefabilă și sinteză epică”, justificând una dintre definițiile: „Fiecare cuvânt e un poem (posibil)”.